

dělby práce. Přestavba nemůže zůstat morální výzvou, ale musí být zajištěna chodem celého společenského mechanismu.

V praxi to znamená přechod od „měkkých“ metod byrokratického pragmatismu k „tvrdým“ metodám sociálního a ekonomického řízení, zásadní posílení hmotné odpovědnosti a výrobní iniciativy jednotlivců i kolektivů. Přitom historický čas pracuje proti nám – klesající efektivnost výroby trvale zužuje prostor pro společensky bezbolestné zavedení nezbytných reforem, prosazení principu odměňování podle práce se může v krátké době „srazit“ s bariérou vysoké úrovně zaměstnanosti, která podmiňuje vysokou intenzitu přerozdělovacích procesů a při nízkých mzdách i faktickou nezávislost fondu osobní a společenské spotřeby na reálných ekonomických výsledcích.

Další rozvoj socialistických vztahů nemůže být založen na přeskakování zákonitých historických etap, které vyplynulo ze ztotožnění výrobních vztahů socialismu a komunismu. Výrobní vztahy společnosti, která vstoupila do říše hojnosti a svobody, musí být zákonitě jiné než výrobní vztahy společnosti, která se nachází stále ještě v říši ekonomické nutnosti. Další rozvoj tedy musí využít celý potenciál kulturní výzbroje, který nashromáždila naše civilizace ve svém zápasu s přírodou.

V oblasti „výroby věcí“ půjde o využití širokého spektra vlastnických forem, které by usměrnily jednotlivce i kolektivy ke zvyšování celkové výkonnosti ekonomiky. V kontextu společenského vlastnictví se jako zvláště perspektivní jeví kategorie držby a různých forem spoluúčasti. Daňová politika přitom musí předejít rizikům narůstání sociální nerovnosti na jedné i riziku ubíjení iniciativy na straně druhé.

V oblasti „výroby lidí“ půjde o upevnění rodiny jako základní instituce, zajišťující reprodukci pracovní síly lidí i morálního potenciálu společnosti. V souvislosti s tím je nezbytné velmi citlivě, bez ohrožení chodu klíčových odvětví národního hospodářství, řešit i otázky zaměstnanosti žen, aby nepřispívala ke kumulaci každodenního stresu, který negativně ovlivňuje jejich zdravotní stav a zprostředkovaně i zdravotní stav celé populace.

Prioritou přestavby je zvýšení výkonnosti ekonomiky cestou rozvoje výrobních vztahů, směřující k redukci příživnictví ve všech jeho formách. Přestavba tedy znamená upevnění sociálního řádu společnosti.

*PhDr. Jiří Dvořák, CSc.
Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV,
Praha*

Vytvořit oborovou sociologii veřejného mínění

Redakční rada Sociologického časopisu vyzvala odbornou veřejnost k diskusi o možnostech rozvoje sociologie v procesech přestavby. Sám se necítím kompetentní vyjádřit se k tomu tématu v celé jeho šíři, rád bych však přispěl do diskuse několika poznámkami týkajícími se jednoho z předmětů zájmu sociologů – veřejného mínění a jeho zkoumání.

Dlouhou dobu byla běžnou součástí politického slovníku v Československu i v dalších socialistických zemích teze o rostoucí úloze subjektivního faktoru při budování rozvinuté socialistické společnosti. Tato teze se odrazila i v sociologii – konkrétně v oblasti, nad níž se chci ve svém příspěvku zamýšlet, zejména rozšiřováním empirických výzkumů a větší vážností přisuzovanou v decizní sféře jejich poznatkům. Nelze však říci, že by se promítla do výrazných posunů teoretického poznání veřejného mínění jako společenského jevu. Nechci tím snižovat přínos jednotlivých autorů, kteří v uplynulých třiceti letech publikovali stati nebo monografie o marxistickém chápání veřejného mínění – zdá se však, že jejich přínos k budování ucelené oborové sociologie veřejného mínění je jen parciální.

Uvedený názor je nutno vysvětlit. Pohlédneme-li na sociologickou produkci týkající se veřejného mínění vcelku, vynikne skutečnost, že existují dva poměrně dost oddělené proudy – teoretický a empirický. Spojení mezi nimi bývá často proklamováno, avšak málokdy realizováno. Problémy nespočívají jen v tom, na co jsem se pokoušel poukázat již na celostátní konferenci sociologů v prosinci 1988:

a) Teorie není rozpracována tak, aby mohla empirickému výzkumu poskytnout metodologická doporučení, která by umožnila překročit úroveň tradičního – v podstatě gallupovského – zkoumání veřejného mínění.

b) Empirický výzkum neprodukuje poznatky, které by bylo možno zobecňovat ve prospěch tvorby teoretických hypotéz a poznatků o veřejném mínění. Situace je totiž vážnější: *teorie a empirický výzkum mají odlišný předmět zájmu. Zatímco teoretický proud se zabývá převážně otázkou, co je veřejné mínění, empirický považuje za svůj cíl vyjevit, jaké momentálně veřejné mínění je, popřípadě nakolik se změnilo.*

S pojmem přestavby je neoddělitelně spojena celková demokratizace společnosti a v rámci tohoto procesu se patrně bude měnit společenská role veřejného mínění v socialistické společnosti. Nepodaří-li se však odstranit dosavadní rozštěpení cílů teoretického a empirického poznávání veřejného mínění, nemůže si sociologie činit nárok na skutečně vědeckou reflexi jeho místa ve společenských procesech – před přestavbou ani za přestavby. Proto považuji za mimořádně důležité soustředit pozornost na vybudování oborové sociologické disciplíny – sociologie veřejného mínění jako nutně vnitřně diferencované a rozporné, ale vcelku dialekticky jednotné kompozice teoretického a empirického. Jen takový přístup umožní i ve vztahu k veřejnému mínění „nejen konstatovat, ale vysvětlovat, zdůvodňovat, hodnotit a na tomto základě hledat cesty k řešení nazrálých společenských problémů“ (Zich, F.: *Úkoly a možnosti sociologického poznání*. Sociologický časopis č. 6/1988, s. 633).

Této výzvě je ovšem v kontextu s úvahami o oborové sociologii veřejného mínění nutno správně rozumět. Nelze očekávat, že výzkum veřejného mínění (nejen v dosavadní podobě, nýbrž jakýkoli) sám o sobě odhalí například příčiny malé společenské aktivity části občanů – to bude patrně úkolem sociologie politiky. Sociologie veřejného mínění si také nemůže klást za cíl činit sociotechnická doporučení například ke změnám organizace práce podniku – to zůstane doménou podnikové sociologie. Vysvětlovat musí sociologie veřejného mínění například dynamiku tohoto společenského jevu, musí hledat rozpory, které jsou zdrojem jeho pohybu (i samopohybu). Hledat cesty k řešení nazrálých problémů musí budováním vědecky zdůvodněné představy o žádoucím stavu veřejného mínění v daném období rozvoje společnosti a na základě důkladného probádání mechanismů, které veřejné mínění – záměrně či mimovolně – formují.

Domnívám se, že z hlediska budování sociologie veřejného mínění nejsou nejpodstatnější otázky, *co je a jaké je veřejné mínění, ale jak funguje, jak se společensky projevuje, jakou úlohu plní v systému společenských jevů a procesů*. Taková formulace problému podle mého názoru neodvrhuje předchozí dvě otázky, spíše přispívá k překlenutí dosavadní propasti mezi nimi. Koneckonců vede i k hledání jejich řešení, ovšem již ne v odtrženosti, nýbrž ve vzájemné souvislosti. Kdybychom přistoupili na toto stanovisko, do středu pozornosti by se dostala kategorie *projev veřejného mínění* – ne jako náhrada kategorií *názor, mínění, postoj, vědomí* (případně *běžné, masové, každodenní atp. vědomí*), ale jako jejich společné vyústění ve vztahu k základnímu kritériu: společenské praxi. Domnívám se, že projevy veřejného mínění je možno analyzovat jak z teoretických, tak z empirických pozic, a to v jednotě obou těchto přístupů. Navíc vycházet od kategorie *projevů veřejného mínění* by mohlo dát impuls k nalezení jednoty předmětu a metody, jednoty, která je nezbytným předpokladem vytvoření každé vědní disciplíny – tedy i sociologie veřejného mínění, kde zatím do značné míry chybí

(asi zejména vinou empirického proudu, který se více opírá o tradici než o metodologický rozbor nejvhodnějších přístupů).

Úsilí o budování ucelené sociologie veřejného mínění by si pravděpodobně vyžádalo praktické změny. Z této pozice se zdá vědecky neefektivní provozovat pracoviště, která soustřeďují odborníky v oboru, ale zabývají se pouze (nebo téměř výhradně – alespoň co do svých oficiálních plánů) jeho empirickou částí. Jen těžko lze očekávat, že při existenci dvou ústavů pro výzkum veřejného mínění bude teorii a metodologii oboru rozvíjet někdo jiný. V období zvýšené poptávky po „hmatatelných“, snadno srozumitelných a jednoduše prezentovaných poznatcích o stavu a vývoji názorů občanů ovšem změna zaměření obou ústavů nebude asi jen záležitostí jejich pracovníků. Celá sociologická obec by měla, pokud jí záleží na rozvoji této oborové disciplíny, pomoci změnit stanoviska ve sféře řízení vědy a přispět k změně orientace stávajících pracovišť nebo k vytvoření nových struktur, které by mohly danou problematiku řešit komplexně.

Největší část práce ovšem bude spočívat na nás, kteří se v současné době problematikou veřejného mínění zabýváme. Je třeba odstranit rozpor mezi tím, co považujeme za úkol sociologie vcelku – „jak poznávat kauzální, hlubinné souvislosti věcí a jevů, jak hledat a ukazovat řešení problémů doby a rýsovat alternativy dalších prognóz“ (Rychtařík, K.: *Vyzýváme k diskusi o možnostech sociologického poznání v procesu přestavby*. Sociologický časopis č. 6/1988, s. 629) a relativně omezenými cíli, které si zatím stavíme ve výzkumu veřejného mínění. Vůči těm zní varovně jedno z upozornění dosavadní diskuse: – „sociografické, popisné a povrchně empirické práce by nebyly s to splnit očekávání decizních orgánů a dříve či později by vedly k pochybnostem o možnostech sociologie jako vědy.“ (Kohout, J.: *Diskutujeme o možnostech sociologického poznání*. Sociologický časopis č. 6/1988, s. 630).

Jakkoli moje zamyšlení vyznívá dosti kriticky, není vůbec myšleno jako odmítnutí dosavadního vývoje sociologického poznávání veřejného mínění. Spíše naopak – je důsledkem toho, že sociologie nahromadila řadu teoretických úvah a obrovské množství empirického materiálu, které přímo volají po globálnějším zhodnocení, vzájemném propojení a teoreticko-metodologické reflexi. Domnívám se ovšem, že dosavadní přístupy k veřejnému mínění – v teorii i v empirickém výzkumu – v zásadě vyčerpaly svůj poznávací potenciál a bez překonání jejich odtrženosti není možno očekávat kvalitativně nové sociologické poznatky.

RNDr. Jan Herzmann, CSc.

Ústav pro výzkum veřejného mínění při FSÚ,
Praha